

Lažne vijesti i manipulacija publikom u medijima

Lugović, Marin

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:727418>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Marin Lugović

**LAŽNE VIJESTI („FAKE NEWS“) I
MANIPULACIJA PUBLIKOM U MEDIJIMA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

**LAŽNE VIJESTI („FAKE NEWS“) I
MANIPULACIJA PUBLIKOM U MEDIJIMA**

Mentorica: doc. dr. sc. Jelena Jurišić

Student: Marin Lugović

Zagreb, rujan 2022

SAŽETAK

Tema ovog završnog rada je fenomen takozvanih lažnih vijesti, koje su kao pojam danas poznatije pod nazivom „fake news”. Sama tema lažnih vijesti pregledni je rad u čijoj će se izradi koristiti relevantna domaća i strana literatura koja će omogućiti njegovo detaljnije proučavanje. U prvom dijelu, definirat će se pojam lažnih vijesti te će se dati konkretan uvid u njegovo značenje. Nadalje, prikazat će se vrste lažnih vijesti te ukratko objasniti i razjasniti svaka od njih. Trećim poglavljem ponudit će povijesni pregled fenomena lažnih vijesti, dok će se u daljenjem dijelu analizirati društvene mreže i njihov utjecaj na publiku kroz lažne vijesti. U četvrtom će se poglavlju pisati o borbi protiv manipulacije i vijesti koje dezinformiraju javnost, a koje danas nalaze sve više prostora. Isto tako uz pojam lažnih vijesti, obradit će se svi relevantni pojmovi vezani uz ovaj fenomen, kao što su alternativne činjenice, „fact checkers“ i širitelji lažnih vijesti. Zaključkom će se sumirati cijeli rad navođenjem ključnih informacija.

Ključne riječi: lažne vijesti, manipulacija publikom, društvene mreže, „fact-checking“

ABSTRACT

The topic of this final paper is the phenomenon of so-called fake news, which as a term is better known today as "fake news". The topic of fake news itself is a review paper in which the relevant domestic and foreign literature will be used that will enable its more detailed study. In the first part, the concept of fake news will be defined and a concrete insight into its meaning will be given. Furthermore, the types of fake news will be presented and each of them will be briefly explained and clarified. The third chapter will offer a historical overview of the phenomenon of fake news, while the next part will analyze social networks and their impact on the audience through fake news. In the fourth chapter, we will write about the fight against manipulation and news that misinforms the public, which are finding more and more space today. Likewise, along with the concept of fake news, all relevant concepts related to this phenomenon, such as alternative facts, "fact checkers" and disseminators of fake news, will be covered. The conclusion will summarize the entire paper by stating key information.

Keywords: fake news, audience manipulation, social networks, "fact-checking"

SADRŽAJ

1. UVOD	5
1.1 Predmet rada.....	5
1.2 Struktura rada	5
1.3 Pregled literature.....	6
2. DEFINIRANJE LAŽNIH VIJESTI	8
2.1. Vrste lažnih vijesti	9
3. POVIJEST RAZVOJA LAŽNIH VIJESTI	12
3.1. Društvene mreže i lažne vijesti.....	13
4. BORBA PROTIV LAŽNIH VIJESTI I MANIPULACIJE	15
4.1. Polarizacija medija i medijskih publika	16
4.2. “Fact-Checking”	17
4.2.1. <i>Automatizirani „fact-checker“</i>	19
5. ZAKLJUČAK	21
6. LITERATURA	22

1. UVOD

Posljednjih nekoliko godina, sve se više ljudi upoznaje s pojmom „fake news” ili lažne vijesti. Naravno da ovaj izraz nije nastao „jučer”, ali je široj javnosti zasigurno postao poznat za vrijeme i nakon predsjedničkih izbora u SAD-u 2016. godine, zahvaljujući bivšem američkom predsjedniku Donaldu Trumpu koji je tako nazivao medije koji mu nisu bili skloni. S obzirom da se danas nalazimo u situaciji u kojoj fenomen lažnih vijesti uzima sve više maha te koji polako ulazi u različite sfere svakodnevnog života, a da toga nismo ni svjesni, tema rada „Lažne vijesti („Fake news“) i manipulacija publikom u medijima“ dotaknut će se glavnih obilježja lažnih vijesti te ponuditi neke korake u borbi protiv manipulacije. Naglasak će biti na vrstama lažnih vijesti koje pronalazimo na različitim društvenim mrežama te borbi protiv manipulacije.

1.1 Predmet rada

Buduće da živimo u svijetu u kojem svakodnevno kola neograničen broj informacija koje većinom nisu točne, a same lažne vijesti dopiru do publike tri puta brže nego „obične“ informacije, ovaj rad može biti koristan za prepoznavanje i razumijevanje lažnih vijesti. Upravo navedeno razlog je odabira ove teme, čiji je cilj opisati navedeni pojam iz različitih perspektiva kako bi se proširilo osnovno znanje o njemu. Svrha cilja upravo je individualna borba protiv lažnih vijesti koja počinje osvještavanjem i informiranjem. Obradom vrsta, povijesti lažnih vijesti, njihovom uskom povezanošću s društvenim mrežama, borbe protiv njih te obradom pojma „fact-checkers“ , rad će nastojati ostvariti svoj cilj, pružiti dojam o raširenosti i ozbiljnosti lažnih vijesti te svakodnevnom utjecaju kojeg vrše na čovjeka bilo koje nacionalnosti i dobi.

1.2 Struktura rada

U prvom dijelu rada definirat će se lažne vijesti stranih i domaćih autora te dati uvid u vrste lažnih vijesti koje neće biti lako sustavno sumirati u jednu cjelovitu definiciju zbog različitih formulacija. Nadalje, prikazat će se sam koncept i povijest lažnih vijesti te se opisati kako su se one razvijale

kroz godine. Tako će se rad nadovezati na društvene mreže kao jedan od bitnijih elemenata ljudskog života preko kojih crpi informacije koje ga mogu različitim metodama navesti na krivi put. U četvrtom dijelu rada objasniti će se i dati odgovor kako se boriti protiv lažnih vijesti uz veći naglasak na manipulaciju. Osim toga, prikazat će se važnost „fact-checkersa“ koji su zaduženi za prepoznavanje lažnih vijesti i ispravljanja pogrešaka, slučajnih i/ili namjernih.

1.3 Pregled literature

Važni autori u području lažnih vijesti svakako su Ireton i Poseti koji u svom priručniku *Journalism, “Fake news” & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*, izdanog od strane UNESCO-a, obrađuju temu iz mnogih perspektiva, što je poslužilo u ovome radu. Naime, njihov je priručnik poslužio za obradu teme definiranja lažnih vijesti, društvenih mreža i lažnih vijesti te u borbi protiv manipulacije lažnim vijestima. Domaći autori Ciboci, Kanižaj i Labaš sastavili su *Kako prepoznati dezinformacije i lažne vijesti: nastavni materijali za srednje škole za učenike od 1. do 4. razreda* koji se također koristio za dio rada koji je obradio definiranje lažnih vijesti, ali i za dio koji se odnosi na „fact-checkerse“. Zhaou i Zafarani svojim su člankom naziva *A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities* ponudili informacije koje su se u ovom radu koristile prilikom pisanja o defiranju lažnih vijesti, vrstama lažnih vijesti i borbi protiv lažnih vijesti i manipulacije. Još jedan članak koji je poslužio u obradi definiranja lažnih vijesti, onaj je autora Gelferta pod nazivom *Fake News: A definition*, dok je Andreuov članak *Defining fake news* poslužio za definiranje iz drugačije perspektive. Posljednji rad, točnije članak, kojim se zaključila tema definiranja lažnih vijesti je *Defining and detecting fake news in health and medicine reporting*, autora Treharnea i Papanikitasa. Osim već navedenih autora čiji su radovi pomogli u pisanju vrsta lažnih vijesti, bitno je istaknuti i Wardle koja je ponudila sedam vrsta lažnih vijesti, a navedeno se nalazi na internetskoj stranici pod nazivom *First Draft* u članku *Fake news. It's complicated*. Članak *Social Media and Fake News in the 2016 Election* autora Allcotta i Gentzkowa pomogao je u shvaćanju teme vrsta lažnih vijesti. Prilikom pisanja o povijesti razvoja lažnih vijesti, najznačajniji autor bio je Burkhardt svojim člankom *Combating fake news in the digital age* zbog opsežnog povijesnog pregleda kojeg je i sam dao. Uz njega su poslužili i drugi radovi, točnije poglavlje iz knjige *In Ethics in Politics* kojeg su napisali Fallis i Mathiesen pod nazivom *The greatest liar has his believers: The social epistemology of*

political lying te još jedno poglavlje autora Woolforda naziva *Scicomm and fake news* koje je dio knjige *A comprehensive guide to Science Communication*. Klauški je u svom članku *Lažne vijesti i kako je Donald Trump iskoristio slabosti tradicionalnih medija u kampanji za američkog predsjednika* ponudio dovoljno informacija za opsežnije pisanje o povezanosti između društvenih mreža i lažnih vijesti uz, naravno već gore navedene autore. Uz njih, Swift je u svome radu *Americans' Trust in Mass Media Sinks to New Low* kojeg se može pronaći na GALLUP internetskoj stranici, iznio dodatne informacije vezane uz temu koje su pripomogle u njezinom pisanju. Osim već spomenutih autora čiji su radovi poslužili u pisanju djela koji se tiče borbe protiv lažnih vijesti i manipulacije, one koje još valja spomenuti su Chan, Jones, Jamieson i Albarracin i njihov članak *Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation* te Graves, Nyhan i Reifler čija je tema pisanja u digitalnom izvješću o vijestima bila *The Rise of Fact-Checking Sites in Europe*. Vrlo važan članak autorice Vozab naslova *Pristrani i neprijateljski mediji te polarizacija u novom medijskom okolišu* bio je ključan za pisanje djela rada koji se tiče polarizacije medija i medijske publike. "Fact-checking" dio pri samom kraju rada obuhvatio je radove mnogih autora te su se osim već spomenutih navodili i Lim sa svojim člankom *Checking how fact-checkers check* te Rashkin, Choi, Jang, Volkova i Choi i njihov *Truth of Varying Shades: Analyzing Language in Fake News and Political Fact-Checking*. Naposljetku, Nakov i sur. bili su ključni autori prilikom pisanja o automatiziranom "fact-checkingu" svojim radom *Automated fact-checking for assisting human fact-checkers*.

2. DEFINIRANJE LAŽNIH VIJESTI

Postoji mnogo različitih definicija lažnih vijesti s obzirom na različite autore koji ih nude. Ireton i Posetti (2018: 10) opisuju ih kao „namjerno stvaranje i dijeljenje lažnih i/ili manipuliranih informacija s namjerom da zavedu i upute javnost na krivi trag i ciljem da se nanese šteta iz političkih ili osobnih razloga te radi ostvarivanja materijalne koristi”. Nadalje, Ciboci, Kanižaj i Labaš (2018: 8) navode da im je osnovna nakana “manipulirati publikom i navoditi nas na pogrešne zaključke o osobama, događajima ili pojavama o kojima se lažno izvještava i piše.” Ako uzmemo u obzir dezinformacije, kojima se promiče vlastiti ili grupni interes na štetu drugih osoba ili manjinskih grupa te koje su najčešće zlonamjerne i proizvedene s određenim planom i programom (Ciboci, Kanižaj i Labaš, 2018: 8), možemo zaključiti da su lažne vijesti zapravo uži pojam od koncepta dezinformacija zbog toga što se šteta nanosi široj skupini ljudi.

Uz dezinformacije postoje i takozvane misinformacije koje se odnose na nenamjerno dijeljenje lažnih informacija (Zhou i Zafarani, 2020 :3). U tom slučaju, osoba koja širi informaciju nije svjesna da je ona netočna, dok kod širenja lažnih vijesti osoba svjesno plasira takve informacije. Ireton i Posetti (2018: 46) navode još jednu vrstu informacija koje se temelje na stvarnosti, ali se koriste za nanošenje štete osobi, organizaciji ili zemlji - loše informacije. Primjer je izvještaj koja otkriva seksualnu orijentaciju osobe bez opravdanja javnog interesa. Loše informacije, poput istinitih podataka koji narušavaju privatnost osobe bez opravdanja interesa javnosti, u suprotnosti su sa standardima i etikom novinarstva, a ono što ih povezuje s pojmom lažnih vijesti upravo je namjera za nanošenjem štete. Prema Gelfertu (2018: 85-86), lažne vijesti podrazumijevaju namjerno prikazivanje (tipično) lažnih ili obmanjujućih tvrdnji u obliku vijesti, gdje su te tvrdnje varljive po svojoj prirodi.

U najširem smislu lažne se vijesti mogu definirati kao bilo koja informacija koja je namjerno stvorena i predstavljena kao vjerodostojna, kada u stvarnosti to nije. Njihov je glavni cilj zavaravanje i manipuliranje pojedincem nepostojećim ili iskrivljenim „činjenicama“. Anderau (2021: 203) je nakon analiziranja mnogobrojnih definicija različitih autora došao do zaključka da je namjera za obmanjivanjem ključna stavka u definiranju lažnih vijesti. Nadodaje da postoji razlika između netočne vijesti tj. misinformacije i lažne vijesti, objašnjavajući to na način da lažna vijest nije samo netočna već poprima dublje značenje, odnosno ulazi u integritet same vijesti i

onoga koji ju je plasirao (Andreu, 2021: 206). U svom se članku Andreu (2021: 207) ne slaže s tvrdnjama određenih autora o tome da lažna vijest mora doseći široku publiku da bi se smatrala lažnom, postigla ona svoj cilj ili ne.

S druge strane, Allcott i Gentzkow (2017; Shu i sur., 2017 prema Zhou i Zafarani, 2020: 3) naglašavaju da je percepcija javnosti o lažnim vijesti bitna, posebno nakon već spomenutih predsjedničkih izbora u SAD-u 2016. godine, te da su misinformacije štetnije i manje prepoznatljive od lažnih vijesti. Lazer i sur. (2018 prema Treharne i Papanikitas, 2020: 302) definiraju lažne vijesti kao „izmišljene informacije koje imitiraju medijski sadržaj vijesti u njezinom obliku, ali ne i u organizacijskom procesu ili namjeri“, što se može shvatiti kao jedno od širih shvaćanja ovog fenomena. Treharne i Papanikitas (2020: 302) zbog toga nadodaju kako je prilikom identificiranja lažnih vijesti važno razlikovati njihove dvije strane: potpuno izmišljenje vijesti i vijesti koje su u dovoljnoj mjeri zavaravajuće ili pak netočne. Potpuno izmišljene vijesti podrazumijevaju vijesti s različitih web-mjesta koje se šire putem lažnih URL-ova, u najvećoj mjeri preko društvenih mreža (Treharne i Papanikitas, 2020: 302). Autori kao primjer navode BBC-jevu web-stranicu preko koje se promovira bivši Američki predsjednik Donald Trump, širi antiislamska propaganda te zavarava čitatelje uvjeravajući ih u kvalitetu i vjerodostojnost sadržaja (Treharne i Papanikitas, 2020: 302). Druga strana odnosi se na propust prilikom provjere istinitosti sadržaja, njegovog preuveličavanja te subjektivnog, odnosno selektivnog biranja od strane medijskih kuća, profesionalnih novinara i onih koji djeluju putem interneta (Treharne i Papanikitas, 2020: 303). S obzirom na različite interpretacije pojma lažnih vijesti, ne postoji jedinstvena definicija, no njezine se glavne karakteristike mogu pronaći kod svih gore navedenih autora.

2.1. Vrste lažnih vijesti

Kako je ranije zaključeno, lažne vijesti nije lako sažeti u jednu sveobuhvatnu definiciju jer postoji mnogo raznovrsnih tumačenja. Na isti način lažne se vijesti može podijeliti u više skupina pošto ne postoji jedinstvena podjela na njezine vrste.

Wardle (2017) je identificirala sedam vrsta lažnih vijesti, a to su:

1. satira i parodija,
2. zavaravajući sadržaj,
3. nametnuti sadržaj,
4. izmišljeni sadržaj,
5. lažna povezanost,
6. lažni kontekst,
7. manipulirani sadržaj.

Za satiru i parodiju navodi kako nemaju nikakvu namjeru nanijeti štetu, ali imaju potencijal zavarati čitatelja. Zavaravajući se sadržaj pak odnosi na obmanjujuću upotrebu informacija kako bi se prevarila ciljana publika. Pod nametnutim sadržajem podrazumijevaju se izvori koji se lažno prikazuju, dok je izmišljeni sadržaj onaj koji je u potpunosti lažan te stvoren iz namjere da prevvari i nanese štetu. Lažna povezanost predstavlja situaciju kada slike, naslov ili opis ne podržavaju sadržaj, dok pojam lažnog konteksta opisuje kao situaciju u kojoj se izvorni sadržaj dijeli s lažnim kontekstualnim informacijama. Naposljetku, manipulirani se sadržaj odnosi na manipuliranje vjerodostojnih informacija, bilo slika, video zapisa ili audio zapisa, kako bi se prevarila ciljana publika. Allcott i Gentzkow (2017: 217) u svome radu definiraju lažne vijesti kao novinske članke koji su namjerno i provjereno netočni te mogu zavarati čitatelje. Autori tvrde da glavnu strukturu lažnih vijesti čine namjerno izmišljene vijesti te satirični članci koji se greškom mogu protumačiti kao nesatirični. Njihova definicija isključuje nekoliko takozvanih „bliskih rođaka“ lažnih vijesti: nenamjerne pogreške pri izvješćivanju, glasine koje nisu proizvod određenog lažnog članka, teorije zavjere, satirične članke, laži koje su izrekli političari te informacije koje su naklonjene ili varljive, ali ne u potpunosti netočne (Allcott i Gentzkow, 2017: 214). Ova je informacija važna jer pokazuje kako neki autori jednake pojmove podrazumijevaju kao vrste lažnih vijesti, npr. već spomenutu satiru, dok ih drugi u potpunosti i svjesno isključuju. Zhou i Zafarani (2020: 3) prikupili su pojmove koji se mogu povezati s fenomenom lažnih vijesti iz različitih istraživanja i od strane mnogobrojnih autora te su tako naveli:

1. zlonamjerne lažne vijesti,
2. netočne lažne vijesti,
3. satiru,
4. disinformacije,

5. misinformacije,
6. glasine.

Zhou i Zafarani (2020: 3) navedene termine razlikuju s obzirom na tri kategorije :

1. vjerodostojnost (je li neka informacija vjerodostojna ili ne),
2. namjera (je li neka informacija zlonamjerna ili nije),
3. vijest (je li se neka informacija vijest ili nije).

Na primjer, iako se smatraju viješću, zlonamjerne lažne vijesti nisu vjerodostojne, ali su zlonamjerne. S druge strane, satira koja se također smatra viješću nije zlonamjerna, no nemoguće je ustvrditi njezinu vjerodostojnost. Glasina je jedini pojam za koji nije moguće definirati niti jedan segment u navedene tri kategorije.

3. POVIJEST RAZVOJA LAŽNIH VIJESTI

Burkhardt (2017: 5) navodi kako su znanje i informacije koje su imali vođe poput careva, faraona, vjerskih i vojnih vođa služile kao moć i vlast nad drugima stvarajući hijerarhijsku kulturu koju poznajemo i danas. Iako su to bili podatci koji su većinom bili urezani u kamen ili na kamene ploče, podsjećale su običan puk da vođe kontroliraju njihov život te kako bi i oni sami ostali zapisani u vremenu (Burkhardt, 2017: 5). Uspjesi u bitkama, junaštvo pa čak i vještine predvodnika samo su neke od informacija za koje danas nismo sigurni jesu li istinite ili lažne (Burkhardt, 2017: 5).

Kada se pojavila posttiskarska era, tiskarski stroj omogućio je ne samo brže širenje informacija, već i mogućnost manipuliranja informacijama od strane ljudi koji su bili pismeni (Burkhardt, 2017: 5). Fallis i Mathiesen (2016: 11) također navode primjer Jonathana Swifta koji je zamjerao političarima koji su distribuirali lažne vijesti, u svom eseju iz 1710. godine „Umijeće političkog laganja“ u kojem je pisao o šteti koju lažne vijesti mogu prouzročiti. U svrhu bolje prodaje novina Woolford (2021: 12) spominje i članak koji je izdao *The New York Sun* 1835. godine kada su objavili takozvanu *The Great Moon Hoax* koja govori o otkriću života na mjesecu. Uspješnija prodaja novina, pa tako i sama zarada nije bila jedini razlog zašto su se ljudi koristili lažnim vijestima. Naime, manipulacija u svrhu obmane (nepismene) javnosti bila je pouzdan temelj za lažne vijesti. Tako Burkhardt (2017: 6) navodi zanimljivu situaciju koja se dogodila u doba masovnih medija kada je Ronald Arbuthnott Knox 1926. na BBC-jevom radiju izjavio da London napadaju komunisti te da je parlament pod opsadom. Naravno da to nije bila istina, no ljudi koji su se uključili u prijenos emisije kasnije, nisu čuli upozorenje gdje je bilo najavljeno da je to sve bila satira. Situacija je stvorila manju paniku među stanovništvom dok se navodna kriza nije smirila (Burkhardt, 2017: 7).

Nadovezujući se na satiru, internet era u ranim godinama svog postojanja, iznjedrila je lažne web stranice koje su se većinom bazirale na satiri, dok su ostale trebale čitatelje dovesti u zabludu namjerno šireći lažne vijesti (Burkhardt, 2017: 7). Iako je tehnološki napredak poboljšao širenje informacija putem tradicionalnih i novih medija, paralelno je omogućio jednostavnije i lakše širenje lažnih vijesti osobito putem interneta. Bez obzira što fenomen lažnih vijesti nije posljedica

internet ere, on se u današnje vrijeme šire brže nego ikada prije te u vrlo kratkom vremenu dopire do velikog broja ljudi.

3.1. Društvene mreže i lažne vijesti

Kao što je prethodno navedeno, pojam lažne vijesti doživio je svoj uspon za vrijeme predsjedničkih izbora u SAD-u 2016. godine. Klauški (2017: 10) navodi da se lažne vijesti gotovo ni ne spominju do prvog tjedna studenog iste godine, nakon čega se njihova zastupljenost u javnoj sferi podiže i ne spušta. Američki predsjednik Donald Trump stvorio je svojevrsnu strategiju kojom je optuživao svoje novinske kritičare za objavljivanje lažnih vijesti o njemu i njegovoj kampanji. „Donald Trump je došao iz medija, te je samim time znao kako iskoristiti krizu američkih medija. Manipulirajući njima ostvario je iznenađujuću pobjedu na izborima” (Klauški, 2017: 11). Njegov trijumf došao je u trenutku kada je povjerenje američke publike u sposobnost medija da „izvješćuju u potpunosti, točno i pošteno“, prema Gallupovoj anketi, palo na najnižu razinu u polustoljetnoj povijesti te agencije (Swift, 2016). Klauški (2017: 11) navodi da su mediji i Trumpovi protivnici gradili kritiku njegove kandidature i upozoravali na opasnost koju njegov dolazak na vlast predstavlja, dok su pristalice koristile taj direktni kanal komunikacije kako bi izravno dobivali objave od svog favorita, bez medijskog posredovanja koje se u tim krugovima sve više smatralo cenzurom. Nadalje, potvrdilo se da veća medijska izloženost kandidata donosi bolji izborni rezultat te je ovom slučaju bila presudna negativna izloženost jednog kandidata (Klauški, 2017: 13). Allcott i Gentzkow (2017: 213) primjećuju sve veće oslanjanje Amerikanaca na društvene mreže, posebno Twitter i Facebook, u pogledu informiranja o svakodnevnim novostima, kao i za informiranje o izborima. S obzirom da Twitter i Facebook nisu legitimni izvori informacija, već kanali kojima se sve veći broj ljudi služi u svrhu njihova plasiranja, navedeni je podatak zabrinjavajuć jer potvrđuje nepovjerenje prema tradicionalnim medijima koji su u svakom pogledu kvalitetniji izvori informiranja. S druge strane, važnost društvenih medija zaostajala je za tradicionalnim medijima, posebno televizijom, kao izvorom informacija o izborima 2016. godine (Allcott i Gentzkow, 2017: 212). Iz toga se može zaključiti da su društveni mediji „važan, ali ne i dominantan izvor političkih vijesti i informacija” (Allcott i Gentzkow, 2017: 223). Kada se govori o lažnim vijestima i društvenim mrežama u novinarskom kontekstu, digitalno doba opisano je kao „zlatno doba

novinarstva” (Ireton i Posetti, 2018: 56). U tom okviru, novinarstvo je “pod vatrom, suočeno s virtualnom savršenom olujom konvergentnih pritisaka koje hrane informacijske poremećaje” (Ireton i Posetti, 2018: 56). To uključuje:

1. Uspon računalne propagande i naoružavanje nepovjerenja,
2. Digitalni poremećaj oglašavanja koji uzrokuje kolaps tradicionalnog poslovnog modela za objavljivanje vijesti i masovnu nezaposlenost,
3. Neuspjeh digitalnog oglašavanja da podrži novinarstvo kao zamjenu za tiskano oglašavanje (Google i Facebook sada su glavni korisnici prodaja digitalnog oglašavanja),
4. Pretvaranje sadržaja u digitalnu konvergenciju, proizvodnja, objavljivanje i distribucija, značajno povećavajući pritisak na rok što dovodi do dodatnih gubitaka posla,
5. Ciljano mrežno uznemiravanje novinara (posebno žena), njihovih izvora i njihove publike,
6. Platforme društvenih medija stavljaju publiku u prvi plan otkriće i distribuciju te ih čini suradnicima u proizvodnji.

4. BORBA PROTIV LAŽNIH VIJESTI I MANIPULACIJE

Nadovezujući se na platforme društvenih mreža, one su omogućile širenje dezinformacija puno brže nego što je moguće provjeriti činjenice. S obzirom da se velike količine informacija objavljuju preko društvenih mreža poput Facebooka, Twittera i Instagrama, one se sve više isprepliću s novinarstvom te su tako postale primarni izvor vijesti za velik broj njihovih korisnika (Zhou i Zafarani, 2020: 10). Chan, Jones, Jamieson i Albarracin (2017: 1543) smatraju da čovjek, iako ne može spriječiti kreiranje lažnih vijesti, zasigurno može zaustaviti njihovo širenje. Za to mogu poslužiti razne „fact-checking“ web stranice koje nude usluge provjere činjenica o političkim i nepolitičkim temama, a primjeri takvih web stranica su *FactCheck.org*, *PolitiFact.com*, *Snopes.com* i *FullFact.org*.

Ireton i Posetti (2018: 73) prikazuju istraživački rad dr. Peter A. Facionea „Kritično mišljenje: Što je to i zašto je bitno“, kao dobru polaznu bazu za studente s obzirom da ih upoznaje s „obrazlaganjem, donošenjem odluka i učinkovitim individualnim i grupnim procesima razmišljanja“ koji mogu poslužiti kao alati za borbu protiv lažnih vijesti. U ovom pristupu kritično razmišljanje uključuje:

1. Radoznalost o širokom spektru pitanja,
2. Zabrinutost da postanete i ostanete dobro informirani,
3. Upozorenje na mogućnosti korištenja kritičkog mišljenja,
4. Povjerenje u postupke obrazloženog ispitivanja,
5. Samopouzdanje u vlastite sposobnosti rasuđivanja,
6. Otvorenost prema divergentnim svjetonazorima,
7. Fleksibilnost u razmatranju alternativa i mišljenja,
8. Razumijevanje mišljenja drugih ljudi,
9. Pravednost u ocjenjivanju rasuđivanja,
10. Prepoznavanje i iskreno suočavanje s vlastitim pristranostima, predrasudama, stereotipima ili egocentrične tendencije,
11. Razboritost pri obustavljanju, donošenju ili mijenjanju presuda,
12. Spremnost za preispitivanje i revidiranje stavova tamo gdje iskrena refleksija sugerira da je promjena opravdana.

Lažne vijesti i nepouzdanе izvore možemo detektirati analiziranjem nekih od elemenata na web stranici. One tako „mogu biti razotkrivene na temelju procjene naslova, izvora, komentara i diseminatora“ (Ireton i Posetti, 2018: 73). Chan i sur. (2017: 1544) na temelju svog istraživanja nude tri preporuke za razotkrivanje dezinformacija. Prva se preporuka odnosi na limitiranje argumenata koji podržavaju dezinformaciju. Autori tvrde da kada dezinformaciju poprate dodatnim argumentima i objašnjenjima, postoji manja vjerojatnost da će ju primatelj prihvatiti kao netočnu. Više argumenata u korist dezinformacije može rezultirati težim uklanjanjem lažnih uvjerenja kod pojedinca. Druga preporuka odnosi se na ispitivanje i razotkrivanje lažnih informacija kroz određenu dozu skepticizma, dok se u zadnjoj preporuci predlaže da primatelji informacija isprave netočne informacije s novim, detaljnijim podacima.

4.1. Polarizacija medija i medijskih publika

Zanimljivo je da je prije samo nekoliko godina pojam lažnih vijesti bio opisan u potpuno drugačijem kontekstu. Naime, “pojam lažnih vijesti koristio se kako bi se opisali američki satirički programi poput Daily Showa, emisija Stephena Colberta, Johna Olivera, Saturday Night Livea i sličnih sadržaja koji na hibridan način kombiniraju žanr komedije sa žanrom ozbiljnih vijesti” (Vozab, 2017: 3). Iako prijašnje definicije lažnih vijesti između ostalog navode da su one jedna vrsta manipulativnog sadržaja preko kojeg se promiče vlastiti interes s ciljem obmanjivanja javnosti, Vozab (2017: 3) tvrdi da se u slučaju prethodno citiranog pojma lažnih vijesti, riječ „lažno“ više odnosila na hibridnost žanra, a manje na instinitost informacija. Referirajući se na spomenuto, radovi koji proučavaju ovaj specifičan oblik lažnih vijesti, uglavnom naglašavaju njihov pozitivan doprinos političkoj informiranosti ili povjerenju u politiku (Vozab, 2017: 4). Po Vozab (2017: 4) hibridni medijski sustav razvija se s rastom medijske fragmentacije od kraja 1980-ih godina, a dodatno postaje složenija pojavom interneta, posebno društvenih medija. Važno je naglasiti činjenicu kako pojedinci imaju ograničenu pažnju, zbog čega posljedično razvijaju strategije za odabir izvora informiranja u informacijski zasićenom okolišu (Vozab, 2017: 4). Američki autor Markus Prior (2013 prema Vozab, 2017: 5) pokazuje da se većina medijskih institucija, u koje spadaju i društveni mediji, i dalje obraća “širokim i heterogenim medijskim publikama, odnosno srednjim ili prosječnim glasačima te da i dalje imaju snažne ekonomske

motive proizvoditi sadržaje koji su sukladni političkom centru”. Drugim riječima, medijske institucije polariziraju natprosječno politički angažirane glasače ciljajući izvore informacija koje su oni sami odabrali zbog prethodno spomenute zasićenosti. Dominantni matični mediji i dalje privlače masovne, odnosno heterogene publike te su prvi odabir izvora informiranja za mnoge (Vozab, 2017: 5). S druge strane, Vozab (2017: 5) govori da manji mediji koji se nalaze na začelju distribucije privlače specifičnu publiku. Također navodi da je nedavno istraživanje pokazalo da su matični mediji zauzeli stav u izvještavanju u razdoblju političke kampanje uoči predsjedničkih izbora u Sjedinjenim Državama (Vozab, 2017: 6) te je većina njih izvještavala izrazito negativno o republikanskom predsjedničkom kandidatu Donaldu Trumpu (Patterson, 2017 prema Vozab, 2017: 6) Kada govorimo o Hrvatskoj, njezin medijski sustav karakterizira polariziranu pluralističku medijsku pristranost prema političkim strankama ili ideologijama koja se odražava i kod medijske publike (Peruško, 2012 prema Vozab, 2017: 7). Prema Vozab (2017: 7) pristranost ili pristajanje uz određeni politički svjetonazor ne smatra se oprečnim kvaliteti ili vjerodostojnosti medija. To proizlazi iz činjenice da publika, koja je u hrvatskom sustavu polarizirana, ima određena očekivanja o političkoj pristranosti medija koju ona prati (Vozab, 2017: 7).

4.2. “Fact-Checking”

Pojam „fact-checking”, kao što samo ime govori, označava provjeru činjenica od strane novinara koji se bave istraživanjem njihove istinitosti te vjerodostojnosti onih koji ih distribuiraju. Graves, Nyhan i Reifler (2016: 10) navode kako se provjera činjenica pojavila kao odgovor novinara na rastuću prijetnju dijeljenja misinformacija, s ciljem ukazivanja na važnost novinarstva u kontekstu pravilnog (istinitog) informiranja javnosti prilikom izbornih kampanja te radi provjere političkih izjava. S druge strane, Ciboci, Kanižaj i Labaš (2018: 12) navode kako je „sustav provjere činjenica osmišljen u novinarstvu, a prvi put je predstavljen u velikim redakcijama prije stotinjak godina kada su osnovani posebni uredi kojima je bio cilj da prije objave provjere sve informacije koje su navedene u članku, poput npr. američkog magazina *Time*.” U skladu s prethodnim autorima, tvrde i da sve se više koristi u svrhu provjere autentičnosti političkih izjava, osobito prilikom analiza

predizbornih obećanja i realizacije ostvarenog nakon preuzimanja vlasti (Ciboci, Kanižaj i Labaš, 2018: 12).

Lim (2018: 2) je zanimao stvaran učinak njihovog djelovanja pa se tako fokusirala na dva aspekta za koje oni koji se bave provjerom činjenica tvrde da čini njihov rad djelotvornim, a to su:

1. da mnoge političke tvrdnje prolaze kroz višestruku provjeru činjenica, čime se omogućuje kvalitetnija provjera njihove relevantnosti,
2. da se oni koji se bave provjerom činjenica uglavnom slože oko točnosti političkih tvrdnji.

Na žalost, ustanovila je kako oni koji se bave provjerom činjenica rijetko provjeravaju iste izjave, a onda kada to je slučaj, stopa slaganja oko njihove točnosti prilično je niska kod onih izjava s dvostrukim značenjem kojima se političari često koriste (Lim, 2018: 3). Tako je zaključila da je davanje objektivnih informacija za kadidate u izborima prilično teško zbog strateški isplaniranih tvrdnji i izjava, ali i da javnost svakako može imati koristi od njihovih višestrukih provjera kako bi ih mogla bolje shvatiti (Lim, 2018: 6). Lim (2018: 2) smatra da provjera činjenica može imati najveći utjecaj kada više provjeravača donese isti zaključak o datoj izjavi pa prema njemu važno analizirati:

1. jesu li političke tvrdnje zaista procijenjene od strane nekoliko provjeravača,
2. mogu li oni koji provjeravaju činjenice doći do istog zaključka.

Zanimljivo je kako se kod lažnih vijesti koriste specifične vrste riječi poput superlativa i modalnih priloga u svrhu pretjerivanja, odnosno preuveličavanja, dok se kod „istinitih“ vijesti koriste npr. komparativi, brojevi i novac (Rashkin, Choi, Jang, Volkova i Choi, 2017: 2933). Ovo se također nadovezuje na prethodne nalaze autora Ott i sur. (2011 prema Rashkin, Choi, Jang, Volkova i Choi, 2017: 2932) o razlici između superlativne/komparativne uporabe. Isti autori navode kako je vjerojatnije je da će pouzdani izvori koristiti asertivne riječi, što ukazuje da su manje nejasni u opisivanju događaja. To dokazuje da dublja jezična usporedba različitih vrsta lažnih vijesti, npr. propagande, satire i obmana može dokazati da, iako je provjera činjenica doista izazovan zadatak, različite leksičke značajke mogu doprinijeti našem razumijevanju razlika između pouzdanih i manje pouzdanih izvora vijesti (Rashkin, Choi, Jang, Volkova i Choi, 2017: 2932).

4.2.1. Automatizirani „fact-checker“

Nakov i sur. (2021: 2) navode kako „provjera činjenica oduzima puno vremena i često se za to treba potruditi kako bi se utvrdilo može li se potraživanje uopće provjeriti, a kamoli da li je ono zavaravajuće.“ Uz to, tvrde kako jednostavni algoritmi često mogu odrediti je li sadržaj viralan, te da je puno teže procijeniti vrijednost provjere potraživanja, a za primjer daju udarne vijesti koje su često popularne, ali i točne (Nakov i sur., 2021: 2). S time na umu, „zavaravajuće tvrdnje često se ponavljaju na više kanala, neovisno o bilo kakvim provjerama činjenica ili osporavanjima.“ (Nakov i sur., 2021: 2). Nakov i sur. (2021: 2) dijele pristupe automatske provjere potraživanja na:

1. objašnjivo,
2. neobjašnjivo.

Objašnjivi pristupi, također poznati kao referentni pristupi, relevantniji su za pomoć ljudima u provjeravanju činjenica te provjeravaju zahtjev za unos u odnosu na pouzdani izvor kao što su tablice (Chen i sur., 2020 prema Nakov i sur., 2021: 3) ili baza podataka (Ahmadi i sur., 2019 prema Nakov i sur., 2021: 3).

S druge strane, neobjašnjivi pristupi izrađuju predviđanje na temelju sadržaja dokumenata preuzetih s weba (Popat i sur., 2016.; Karadžov i sur., 2017.; Augenstein i sur., 2019 prema Nakov i sur., 2021: 3), ili na društvenim mrežama modelirajući poruku i njezino širenje, korisnike i njihove reakcije tijekom vremena, poveznice na medijske stranice, itd. (Castillo i sur., 2011.; Shu i sur., 2017.; Vosoughi et al., 2018.; Nguyen i sur., 2020 prema Nakov i sur., 2021: 3).

Iako je automatska provjera teška, postoje obećavajući rezultati za određene vrste potraživanja (Nakov i sur., 2021: 3). Uspjeh ovdje ovisi o dostupnosti pouzdanih podataka, prikazanih u dosljedan format, koji se uvelike razlikuje od zemlje do zemlje, a zanimljivo je kako postoje zadatci kojima se određuje istinitost (Nakov i sur., 2021: 3). Nakov i sur. zadatke su (2021: 3) podijelili na:

1. strukturirane tvrdnje (npr. tripleti),
2. nestrukturirane tvrdnje (tj. vijesti).

Što se tiče strukturiranih zadataka (trostrukoj provjeri), možemo ih podijeliti na tri različita zadatka (Nakov i sur., 2021: 3):

1. valjanost,
2. vjerodostojnost,
3. rangiranje.

5. ZAKLJUČAK

Pojam lažnih informacija obrađivali su mnogi autori koji su ponudili različite definicije, no njihova zajednička obilježja prikazuju navedeni pojam kao bilo koju namjerno stvorenu informaciju koja je predstavljena kao istinita i vjerodostojna, iako to nije, te koja manipulira publikom i nanosi štetu određenim skupinama ili pojedincima. Ovisno o autorima, postoji više vrsta lažnih vijesti pa se može govoriti o različitim podjelama. Nadalje, predsjednički izbori u SAD-u 2016. godine zaslužni su za plasiranje pojma u javnost te za uvid u utjecaj društvenih mreža na povećano širenje lažnih vijesti. One predstavljaju značajnu platformu za njihovo širenje i izvan konteksta izbora i Sjedinjenih Američkih Država. Imajući to na umu, moramo znati da sam fenomen lažnih vijesti ima dugu povijest te se polako razvijao kroz različite etape koje su uvelike, svaka na svoj način, doprinjele razvoju lažnih vijesti. Važno je naglasiti da postoje različite strategije za borbu protiv širenja lažnih vijesti koje su najvećim djelom orijentirane na njihovo prepoznavanje i razvijanje kritičkog mišljenja. Isto tako, bitno je istaknuti „fact-checkerse“, većinom novinare koji igraju značajnu ulogu u suzbijanju lažnih vijesti legitimirajući informacije onih koji ih distribuiraju. Sve u svemu, lažne vijesti predstavljaju veliku prijetnju legitimnosti informacija i novinarstva te bi trebalo uložiti kako u nastojanja da se njihovo širenje potisne, tako i u educiranje šire javnosti o važnosti i načinima njihova prepoznavanja.

6. LITERATURA

1. Allcott, H. i Gentzkow, M. (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-236.
2. Andreu, G. (2021). Defining fake news. *KRITERION – Journal of Philosophy*, 35 (3), 197-215.
3. Burkhardt, J.M. (2017). Combating fake news in the digital age. *Library technology reports*, 53(8), 5-9.
4. Chan, M.S., Jones, C.R., Jamieson, K.H. i Albarracin, D. (2017). Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation. *Psychological Science*, 28(11), 1531-1546.
5. Ciboci, L., Kanižaj, I. i Labaš, D. (2018). *Kako prepoznati dezinformacije i lažne vijesti: nastavni materijali za srednje škole za učenike od 1. do 4. razreda*. Zagreb: Agencija za elektroničke medije i Unicef.
6. Fallis, D. i Mathiesen, K. (2016). The greatest liar has his believers: The social epistemology of political lying. U E.M. Crookston, D. Killoren i J. Trerise (ur.), *In Ethics in Politics* (str. 45-64). Routledge.
7. Gelfert, A. (2018). Fake News: A definition. *Informal Logic*, 38(1), 84–117.
8. Graves, L., i Cherubini, F. (2016). The Rise of Fact-Checking Sites in Europe. In Digital News Project Report (Reuters Institute Digital News Report). Reuters Institute for the Study of Journalism.
9. Ireton, C. i Posetti, J. (2018). *Journalism, “Fake news” & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*. Pariz: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
10. Klauški, T. (2017). Lažne vijesti i kako je Donald Trump iskoristio slabosti tradicionalnih medija u kampanji za američkog predsjednika. *Političke analize*, 8(30), 10-14.
11. Lim, C. (2018). Checking how fact-checkers check. *Research & Politics*, 5(3), 1-7.
12. Nakov, P., Corney, D., Hasanain, M., Alam, F., Elsayed, T., Barrón-Cedeño, A., Papotti, P., Shaar, S. & Martino, G. D. S. (2021). Automated fact-checking for assisting human fact-checkers.

13. Rashkin, H., Choi, E., Jang, J. Y., Volkova, S., & Choi, Y. (2017). Truth of Varying Shades: Analyzing Language in Fake News and Political Fact-Checking. *EMNLP*.
14. Swift, A. (2016). *Americans' Trust in Mass Media Sinks to New Low*. Preuzeto 2. svibnja 2021., s internetske stranice: <https://news.gallup.com/poll/195542/americans-trust-mass-media-sinks-new-low.aspx>.
15. Treharne, T. i Papanikitas, A. (2020). Defining and detecting fake news in health and medicine reporting. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 113(8), 302–305.
16. Vozab, D. (2017). Pristrani i neprijateljski mediji te polarizacija u novom medijskom okolišu. *Političke analize*, 8 (30).
17. Wardle, C. (2017). Fake news. It's complicated. Preuzeto 1. svibnja 2021., s internetske stranice: <https://medium.com/1st-draft/fake-news-its-complicated-d0f773766c79>.
18. Woolford, J. (2021). Scicomm and fake news. U. F. Kelesidou i E. Chabrol (ur.), *A comprehensive guide to Science Communication*, (str. 12-14). Hindawi.
19. Zhou, X. i Zafarani, R. (2020). A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities. *ACM Computing Surveys*, 53(5), 1-40.